

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

КУТЄПОВ Максим Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9

Рассмотрен ряд вопросов касательно исторических этапов развития уголовно – исполнительной политики Украины, как социального феномена. Акцентировано внимание на диалектической связи и взаимообусловленности этого явления с единой политикой государства в разные периоды его развития (в прошлом, в настоящее время и в перспективе на будущее).

Ключові слова: історичне минуле, реформування правової системи, пенітенціарне правотворення, нормотворення у сфері кримінально – виконавчої політики, ресоціалізація засуджених.

У період розбудови незалежної демократичної держави, її правових основ та формування громадянського суспільства історичне минуле й правова спадщина українського народу відіграють важливу роль.

Ретроспективне дослідження різних соціальних явищ завжди цікавило науковців з точки зору встановлення діалектичного взаємозв'язку між часовими категоріями – минуле – дійсність – майбутнє. Не є виключенням і кримінально – виконавча політика, як соціально – обумовлений феномен. В історичному аспекті його вивчали такі вчені як Б.Ф. Водолазський, А.П. Гель, О.М. Джужа, А.І. Зубков, І.В. Іваньков, С.С. Кузьмін, О.М. Литвак, Г.О. Радов та ін. Вирішення актуальних проблем, пов'язаних з реформуванням та вдосконаленням правової системи сучасної України, великою мірою залежить саме від дослідження та засвоєння історичного досвіду, знання тих право-

творчих процесів, які мали місце в Україні раніше, адже тільки після здобуття незалежності з'явилася можливість об'єктивно дослідити історію державності українського народу в контексті загальноєвропейських і світових цивілізаційних процесів з формування кримінально-виконавчої політики.

Її зміст завжди був відображенням пануючих у тому чи іншому суспільстві поглядів на засоби боротьби зі злочинністю. На думку О. М. Джужа, науково-практичну цікавість до походження в межах кримінальної політики її компонентів можна задовольнити шляхом спостережень упродовж певних історичних періодів. З цією метою дослідником запропоновано власну концепцію такої періодизації у хронологічних межах від другої половини ХІХ ст. до сьогодні, у якій виділено умовно три основні етапи.

Перший етап – зародження і формування основ кримінальної політики (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.), коли знані тогочасні юристи (Е. Феррі, Ф. Лист, М. Полянський, С. Гогель, М. Чубинський та ін.) уперше визначили кримінальну політику як вчення про наявні заходи боротьби зі злочинністю, розкрили її зміст і намітили перспективи розвитку.

Другий етап – формування радянської кримінальної політики (20-ті рр. – кінець 80-х рр. ХХ ст.), коли завдяки працям відомих учених (Н. Кириленко, А. Піонтковський, Н. Скрипник, А. Трайнін, А. Естрін, В. Владимиров, Ю. Ляпунов та ін.) направили і масштаби кримінальної політики значно

розширилися за рахунок більш сучасного кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудового законодавства.

Третій етап – формування кримінальної політики у пострадянський період (початок 90-х рр. XX ст. і дотепер), визначення на державному рівні нового змісту та сутності кримінальної політики, що регулює цінності правової держави: безпеку особи, суспільства і держави, права і свободи людини та громадянина, законність, гуманізм і справедливість [1, с.167].

Разом з тим цілком очевидним є той факт, що кримінальні покарання від епохи до епохи втрачають свою соціальну ефективність і змушують шукати шляхи їх удосконалення. Це повною мірою є характерним як для України, так і для інших країн. Незважаючи на те, що кримінально-виконавча система України тільки у XX столітті (з березня 1917 р. по квітень 1998 р.) у контексті організаційної побудови та підпорядкування пережила кілька періодів так званого реформування, суттєвих змін у реалізації задекларованої у законодавстві політики виконання покарань не відбулося [2, с.7].

Ще на початку XX століття ухвалювалися важливі нормативно-правові акти, які в еволюційному контексті пенітенціарних правотворень удосконалювали процес регламентації діяльності місць ув'язнення в Російській імперії. Серед них слід назвати Загальну тюремну інструкцію, прийняту 1 березня 1912 р. [3, с. 133].

Останнім важливим нормативно-правовим актом, ухваленим в Росії у 1916 р., були Правила внутрішнього тюремного розпорядку, які дійсно можна вважати першими правилами такого зразка в історії кримінально-виконавчої політики Росії та України. Хоча ці Правила діяли недовго, вони все ж таки відіграли свою позитивну роль у розвитку кримінально-виконавчого законодавства тих і пізніших часів.

У перші роки радянської доби почалося радикальне реформування старої тюремної системи на нових засадах, притаманних ідеалам більшовизму. Розпочалося воно з перебудови органів управління місцями позбавлення волі. Замість головного управ-

ління у справах місць ув'язнення, створеного у квітні 1917 р. Тимчасовим урядом на базі колишнього Головного тюремного управління, спочатку було утворено тюремне управління при наркоматі юстиції, потім тюремну колегію, пізніше – центральний каральний відділ наркомату юстиції, а згодом – центральний виправно-трудовий відділ наркомату юстиції РРФСР. Серед перших нормативних актів того періоду були Постанова наркомату юстиції РРФСР «Про тюремні робітничі команди», Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі як міру покарання та порядок відбування такого», Положення про організацію розподільчих комісій, ухвалені упродовж 1918–1919 рр. [4, с.18] та ін.

Пріоритетні напрями діяльності органів та установ виконання покарань визначалися декретами Ради народних комісарів України. Організаційно вони належали до Народного комісаріату юстиції. У 1920 р. створюється центральний орган управління місцями ув'язнення – Центральний тюремно-каральний відділ народного комісаріату України.

У серпні 1922 р. в Україні було ухвалено перший Кримінальний кодекс, який визначив систему кримінальних покарань.

У главі III Загальної частини КК розглядалось поняття покарання як «оборонної міри», встановлювалися основні принципи визначення міри покарання, перелічувались конкретні види покарань – вигнання за межі УРСР, позбавлення волі, примусові роботи і т. ін. Розстріл вважався винятковою, екстраординарною мірою покарання, але застосовувався часто, зокрема до так званих «ворогів народу» [5, с. 403]. Таким чином, йшлося про захист у першу чергу, держави та існуючого ладу.

Після видання Тимчасової інструкції про режим тримання ув'язнених у виправно-трудових таборах від 2 серпня 1939 р. та Тимчасової інструкції про режим тримання ув'язнених у виправно-трудових колоніях від 4 липня 1940 р., які мали таємний характер, правове регулювання функціонування місць ув'язнення НКВС СРСР остаточно набуло вузьковідомчого підконтрольного характеру [6, с. 29]. У розпорядженні цієї

системи в Україні перед початком Великої Вітчизняної війни перебувало 53 виправно-трудова табори, 425 виправно-трудова колоній та 392 загальні тюрми [7, с. 52]. У повоєнний період структура управління місцями позбавлення волі залишилась, головним чином, без істотних змін.

На базі Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік Верховною радою УРСР 28 грудня 1960 р. було ухвалено КК УРСР [8], який набув чинності з 1 квітня 1961 р. і діяв понад 40 років – до 1 вересня 2001 р.

Другий в історії радянської держави кодифікований нормативний акт у галузі виконання покарань – Основи виправно-трудова законодавства СРСР і союзних республік – було ухвалено у 1969 р. Протягом 1970–1971 рр. відповідно до Основ і на їх базі були підготовлені й затверджені ВТК союзних республік, зокрема і ВТК УРСР, ухвалений Верховною Радою УРСР 23 грудня 1970 р., який набув чинності з 1 червня 1971 р. [9] і діяв на території УРСР, а потім і незалежної України майже 33 роки – аж до 1 січня 2004 р., коли набув чинності новий КВК України [10].

Соціально-політичні процеси кінця 80-х років ХХ ст. дозволили по-новому подивитись на кримінально-виконавчу систему, яка існувала, як уже згадувалось раніше, на принципах суворого централізму й адміністративно-командного управління. Розпад СРСР створив сприятливі економічні й політичні умови для формування нової кримінально-виконавчої політики, позбавленої застарілих консервативних методів управління системою виконання покарань, на засадах демократизму, захисту прав і свобод людини та громадянина.

У 1990–1991 рр. МВС України за погодженням із Генеральною прокуратурою України розробило й ухвалило цілу низку нормативних актів, які, по суті, започаткували реформування кримінально-виконавчої системи України. На урядовому рівні вона була визначена і затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991 р. № 88 «Про Провідні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» [11]. В її осно-

ву були покладені Декларація про державний суверенітет України, ухвалені ООН Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Загальна декларація прав людини, Європейські стандарти утримання в'язнів та інші міжнародні угоди й документи.

В цей період почала діяти перша загальнодержавна кримінологічна програма на 1993–1996 рр., затверджена Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. «Про державну програму боротьби із злочинністю» [12].

Під впливом демократичних процесів, що відбувалися в країні, враховуючи курс України на інтеграцію до європейської спільноти, законодавча і виконавча гілки влади більш активно залучилися до процесу законо- і нормотворення у сфері кримінально-виконавчої політики, практичним результатом якого була ціла низка нормативно – правових актів, спрямованих на досягнення забезпечення прав і свобод громадян, прийнятих у передовій практиці розвинених країн.

У 1996 році відбулось ухвалення Конституції України – базового джерела та юридичної основи розвитку вітчизняного законодавства, у т. ч. і кримінально-виконавчого. У ч. 3 ст. 63 Конституції України встановлено, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначено законом і встановлено вироком суду.

З метою подальшого реформування кримінально-виконавчої системи та виконання зобов'язань, узятих Україною під час вступу до Ради Європи, Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань» [13] на базі Головного управління виконання покарань МВС України як центральний орган виконавчої влади з тимчасовим підпорядкуванням МВС утворено ДДУПВП. Указом Президента від 31 липня 1998 р. № 344/98 затверджено Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань. Згідно з Указом Президента від 12 березня 1999 р. новоутворений ДДУПВП виведено з підпоряд-

кування МВС України і підпорядковано безпосередньо Кабінету Міністрів України.

Важливою подією стало ухвалення 5 квітня 2001 р. нового КК України. Із затвердженням КК України процес реформування кримінально-виконавчої системи набув більш чіткого визначення, що знайшло своє конкретне відображення в Програмі подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167 [14]. Один із шести її розділів (розділ 2) передбачав удосконалення законодавчої бази системи виконання покарань.

Логічним результатом реалізації заходів, передбачених у другому розділі цієї програми, стало ухвалення 11 липня 2003 р. Верховною Радою України КВК України, який набув чинності з 1 січня 2004 р. На думку вчених і практиків, основними новелами КВК України можна вважати те, що вперше на законодавчому рівні:

- закріплено систему принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5);
- визначено зміст таких базових понять кримінально-виконавчого права, як «виправлення засудженого» та «ресоціалізація» (ст. 6);
- закріплено основні права та обов'язки засуджених (ст. 8–10).

Крім того, КВК України містить ще цілу низку інших статей, спрямованих на гуманізацію процесу відбування покарання засудженими.

Підводячи підсумок викладеному, слід відмітити, що процес становлення і розвитку такого соціального явища, як кримінально – виконавча політика, відбувався в суспільстві в залежності від єдиної правової політики держави на певних історичних етапах. Кримінально – виконавча політика відображає результати еволюції суспільства, держави та їх інститутів і відповідає певним періодам їх функціонування.

Література

1. Джужа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально-виконавчої та кримінологічної політики України / О. М. Джужа // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К. : Міжвід. наук. центр по боротьбі з орг. злочинністю та корупцією. – 2005. – № 11. – С. 164–175.

2. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : Київський ін-т внутр. справ, 1997. – № 2. – С. 5–10.

3. Гель А. П. Інститут змін умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї установи в кримінально-виконавчому законодавстві України: історичний та порівняльний аспект / А. П. Гель // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 132–137

4. Исправительно-трудовое право : [учебник] / под ред. В. С. Тиунова. – М. : Юрид. лит., 1966. – С. 8–9; Сборник нормативных актов по советскому исправительно-трудовому праву. История законодательства / сост.: Т. М. Лосев, Г. И. Рагулин. – М. : Юрид. лит., 1953. – 360 с.

5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.] – К. : Укр. енцикл., 2001 – Т. 3: К-М. – 2001. – 792 с.

6. Кузьмин С. Гулаг в годы войны / С. Кузьмин, Р. Гылязутдынов // Преступление и наказание. – 1998. – № 5. – С. 28–31.

7. Зубков А. И. Пенитенциарные учреждения в системе Министерства юстиции России. История и современность / А. И. Зубков, Ю. И. Калинин, В. Д. Сысоев. – М. : Норма, 1998. – 171с.

8. Уголовный кодекс Украинской ССР : утв. Законом Украинской ССР 28 дек. 1960 г. // Ведомости Верховного Совета Украинской ССР. – 1961. – № 2. – Ст. 14

9. Виправно-трудовий кодекс України : затв. Законом Української РСР від 23 груд. 1970 р. – К. : НВТ «Правник», 1996.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України : за станом на 15 лют. 2008 р. – Відп. офіц. текстові. – К. : Видавець Паливода А. В., 2008

АНОТАЦІЯ

Розглянуто ряд питань стосовно історичних етапів розвитку кримінально – виконавчої політики України як соціального феномену. Акцентовано увагу на діалектичному зв'язку та взаємообумовленості цього явища з єдиною політикою держави в різні часи її розвитку (у минулому, в теперішній час та в перспективі на майбутнє).

SUMMARY

Considered a number of issues concerning the historical development stages of the criminal - executive policy of Ukraine, as a social phenomenon. Emphasize the dialectical relationship and interdependence of this phenomenon with a single state policy in different periods of its development (in the past, now and in the future for the future).

11. Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР : Постанова Кабінету Міністрів України : від 11 лип. 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/88%D0%B0-91-%D0%BF>.

12. Про Державну програму боротьби зі злочинністю : Постанова Верховної Ради України : від 25 червня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3325-12>.

13. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання по-

карань : Указ Президента України : від 22 квітня 1998 р., № 244/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/98>.

14. Програма подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 роки : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р., № 167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/167-2002-%D0%BF>.